

Explaining the Opinions Expressed in Islamic Urban Planning Based on the Integrated Approach: Developments of the Age

ABSTRACT INFO

Article Type

Analytical Review

Authors

1*Ehsan Dorostkar

2.Mahsa Najarsadeghi

1*.Ph.D. Urban Planning,
Department of Urban
Planning, University of
Guilan, Rasht, Iran

2. Ph.D. Urban Planning,
Department of Urban
Development, Science &
Research Branch, Islamic
Azad University
(SRBIAU), Tehran, Iran.

*Corresponding Author

Edorostkar@phd.guilan.ac.ir

Article History

Received: May 16, 2022

Accepted: July 21, 2022

ABSTRACT

Problem Statement: Islamic city and urban planning is an interesting, challenging, and audience-oriented topic. What prioritizes Islamic research and urban planning is an Islamic government and the current Islamic laws in that government. The development of the earth must be in the service of the rational life of man, and the eternal life of man is superior to mere development.

Aims: The purpose of this article is to give an overview of the existing approaches in Islamic urban planning studies and to introduce the integrated studies approach in Islamic urban planning.

Methods: The present study is about the subject in terms of developmental purpose, descriptive implementation in terms of implementation, and qualitative content analysis of resources in terms of research method. The required data has been collected by the documentary method.

Findings: This article tries to study the basic principles of the Islamic city by re-reading the opinions and works and the views of experts. For this purpose, he examines their opinions according to the proposed categories in a theoretical framework and sees differences in views and expressions of different concepts about the Islamic city.

Conclusion: The results show that the city and Islamic urban planning should refer to the general principles of Islam and not go into details and follow the intellect to form the city. And this principle will lead to the victory of the general principles of Islam over the city. As a forthcoming solution in Islamic urban planning studies, we can refer to the comprehensive plan of Islamic management called Najma, which as an upstream and comprehensive document can enter the field of Islamic studies in various fields and complement interdisciplinary studies.

Keywords: Islamic urban planning, Interdisciplinary, Islamic city, Integrated approach

تبیین آراء مطرح در شهرسازی اسلامی بر مبنای رویکرد تلفیقی: تحولات دوران

احسان درستکار *

۱- پژوهشگر دکتری شهرسازی، گروه شهرسازی، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

مهسا نجارصادقی

۲- پژوهشگر دکتری شهرسازی، گروه شهرسازی، دانشکده عمران، معماری و هنر، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

چکیده

بیان مسئله: شهر و شهرسازی اسلامی موضوعی جذاب و بسیار چالش‌برانگیز و مخاطب طلب است. آنچه شهر و شهرسازی اسلامی را در اولویت بررسی و تحقیق قرار می‌دهد یک حکومت اسلامی و قوانین اسلامی رایج در آن حکومت است. عمران و آبادی زمین باید در خدمت حیات معقول انسان باشد و حیات ابدی انسان والاتر از عمران و آبادی صرف است. **اهداف:** هدف این مقاله، نگاهی اجمالی به رویکردهای موجود در مطالعات شهرسازی اسلامی و معرفی رویکرد مطالعات تلفیقی در شهرسازی اسلامی است.

روش‌ها: مطالعه حاضر از نظر هدف توسعه‌ای، از نظر اجرا توصیفی و از نظر روش پژوهش تحلیل محتوای کیفی منابع، درباره موضوع است. داده‌های موردنیاز با روش اسنادی جمع‌آوری شده است.

یافته‌ها: این مقاله از طریق بازخوانی آرا و آثار مطرح و دیدگاه صاحب‌نظران، سعی در بررسی اصول اساسی شهر اسلامی دارد. برای این امر آرا ایشان را طبق دسته‌بندی‌های مطرح در چارچوب نظری بررسی می‌کند و اختلاف در دیدگاه‌ها و بیان مفاهیم متفاوت در باب شهر اسلامی را شاهد می‌گردد.

نتیجه‌گیری: نتایج نشان می‌دهد شهر و شهرسازی اسلامی، باید به اصول کلی اسلام رجوع کند و وارد جزئیات نشود و برای شکل‌گیری شهر از قوه عقل پیروی شود. این اصل سبب پیروزی اصول کلی اسلام بر شهر خواهد شد. به‌عنوان راهکار

پیش رو در مطالعات شهرسازی اسلامی می‌توان به نقشه جامع مدیریت اسلامی بانام نجما اشاره کرد که به‌عنوان یک سند بالادستی و جامع می‌تواند در حوزه پژوهش به مطالعات حوزه اسلامی در شاخه‌های مختلف ورود کرده و مکمل مطالعات میان‌رشته‌ای باشد.

کلید واژگان: شهرسازی اسلامی، میان‌رشته‌ای، شهر اسلامی، رویکرد تلفیقی

تاریخ دریافت: [۱۴۰۱/۲/۲۶]

تاریخ پذیرش: [۱۴۰۱/۴/۳۰]

* نویسنده مسئول : Edorostkar@phd.guilan.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

در هر تمدن و هر جامعه‌ای، هر شهر متناسب به آن تمدن و جامعه، می‌باید از نظر هدف و تاریخ و هویت و سیما و شکل و فرهنگ، تداوم خاصی متناسب با ویژگی‌های فکری و فرهنگی آن تمدن یا جامعه را داشته باشد. این تداوم وحدتی بین فضاهای عمومی و خصوصی ایجاد می‌کند. سلسله‌مراتب و تداوم انتقال منظم در جایگزینی این فضاها نقش موثری دارد به‌طوری‌که با بررسی مشخصات یک‌خانه، یک مکان عبادی، فضایی برای آموزش، مکان تفریحی و امثالهم طی یک چهارچوب فردی و اجتماعی بتوان هویت یک شهر و آن جامعه و تمدن را تشخیص داد. دیدگاه اسلام در رابطه با هر یک از فضاها و عناصر شهری، به حیاتی سالم و انسانی در جهت استفاده از نعمت‌های الهی منجر می‌شود. با ذکر این نکته که نسبت به عمران و آبادی صرف، حیات ابدی انسان شایسته‌تر است؛ و عمران و آبادی زمین باید در خدمت حیات معقول انسان باشد.

برای ورود به هر بحثی، تبیین و توضیح و ارائه مسیر پیش رو، موضوعات و شیوه‌های مطالعه و تحقیق ضرورت دارد. مطالعه

۳- چارچوب نظری

پژوهش شهرسازی اسلامی با توجه به لزوم بازتعریف مفاهیم معماری و شهرسازی از دیدگاه اسلام و توسعه مفاهیم موجود در متون اسلامی به درون حوزه معماری و شهرسازی از نوع مطالعات درجه اول دینی باهدف توسعه دین صورت می‌پذیرد. البته، مطالعات درجه دوم دینی نیز با موضوع شناخت ابعاد دین به همراه این مطالعات استفاده می‌شوند. پیچیدگی پژوهش معماری و شهرسازی اسلامی از ماهیت چندوجهی آن و سهم علوم مختلفی چون معارف دینی، معماری، شهرسازی، فلسفه و... در فهم آن نشأت می‌گیرد. بر اساس اصل تناظر مسئله و راه حل برای پاسخگویی به این پیچیدگی باید راه‌حلی متناسب ابعاد آن یافت. از این رو، جهت بررسی آراء مطرح در شهرسازی اسلامی از مطالعات میان‌رشته‌ای استفاده شده است. در باب مطالعات میان‌رشته‌ای تعاریف متعددی وجود دارد. طبق تعریفی می‌توان آن را تحت عنوان تلفیق دانش، روش و تجارب دو یا چند حوزه علمی و تخصصی برای شناخت و حل یک مسئله پیچیده یا معضل اجتماعی چندوجهی دانست. به عبارت دیگر، در یک فعالیت علمی میان‌رشته‌ای متخصصان دو یا چند رشته و تخصص علمی در ارتباط با شناخت و تحلیل یک پدیده، مسئله پیچیده و واقعی، با یکدیگر همکاری و تعامل می‌کنند [۱]. بنابراین، فعالیت‌های میان‌رشته‌ای زمانی معنا پیدا می‌کند که فهم علمی و دقیق پدیده یا مسئله پیچیده یا ناشناخته‌ای موردنظر باشد که از توانایی یک‌رشته یا تخصص خارج است. مطالعات میان‌رشته‌ای را می‌توان تحت عنوان یکپارچه‌سازی ایده‌های رشته‌های مختلف، نزدیک شدن نظریه‌ها، روش‌های

حاضر نیز که در نوع خود بحثی نسبتاً جدید و با رویکردی متفاوت به شهرسازی اسلامی است، بی‌نیاز از این تبیین و توضیح نیست. در این مطالعه به موضوع چهار رویکرد مطالعات در شهرسازی اسلامی و رویکرد تلفیقی در این نوع مطالعات اشاره شده و میان‌رشته‌ای بودن این نوع مطالعات بررسی و واکاوی می‌شود. در ادامه بحث، مبنای نظری و مطالعات مرتبط با موضوع پژوهش حاضر و نگاه به مطالعات میان‌رشته‌ای به‌عنوان یک معیار و میزان ارزیابی بین دو رشته شهرسازی و اسلامی ارائه خواهد شد. سپس، روش تحقیق و یافته‌ها و نتایج حاصل از تحلیل محتوای منابع موردبررسی قرار خواهد گرفت. در پایان انتقادات وارد شده به رویکردهای چهارگانه موردبحث قرار می‌گیرد.

۲- هدف و پرسش پژوهش

هدف از این مطالعه بررسی رویکردهای مطالعات شهرسازی اسلامی به همراه معرفی رویکرد تلفیقی و نقدهای پیش رو در مطالعات شهرسازی اسلامی است. این مطالعه از سه جهت با مطالعات قبلی متمایز است، اول اینکه، این مطالعه روی چهار رویکرد مطالعاتی موجود در حوزه شهرسازی اسلامی به‌صورت هم‌زمان تمرکز نموده است، دوم اینکه، از تلفیق و ترکیب این چهار رویکرد به یک رویکرد جامع در مطالعات شهرسازی اسلامی دست‌یافته است که به‌عنوان یک رویکرد کاربردی نیز مطرح می‌شود و سوم اینکه، به پرسش بررسی آراء مطرح در باب شهرسازی اسلامی و انتقادات وارد به آن مطرح می‌گردد.

که نظریه‌ها، ساختارها و رشته‌های دانشگاهی و پژوهشی جدید، تأسیس یا حذف می‌شوند. سطح سوم، سطح کاربردی است [۳]. عبارات بسیار متفاوتی برای اشاره به شکل‌های مختلف همکاری میان رشته‌ها به کار برده می‌شود، اما اغلب تعریف دقیقی از این عبارات ارائه نمی‌شود. می‌توان مفهوم میان‌رشته‌ای را از نظر جایگاه آن در رابطه با رویکردهای رشته‌ای روی یک طیف قرارداد که از رشتگی تا فرارشتگی را در برمی‌گیرد. در جدول شماره ۱ چهارچوبی روشن را برای استفاده از میان رشتگی در زمینه مسائل مختلف ارائه می‌کند.

پژوهش و طرز نگاه‌ها به دنیا به یکدیگر نیز تعریف نمود [۲]. مطالعات میان‌رشته‌ای به تعامل آگاهانه و روشمند حرفه‌ای میان متخصصان رشته‌ها در حوزه‌های مختلف علمی اطلاق می‌شود. به اعتقاد رولاند (۲۰۰۲) در همکاری میان‌رشته‌ای، افراد فعالیت‌های خود را با یکدیگر هماهنگ و از طریق همان دیوارهایی که آن‌ها را از یکدیگر جدا می‌سازد، به تعامل با یکدیگر می‌پردازند. فعالیت‌های میان‌رشته‌ای در سه سطح نمود پیدا می‌کنند: اولین سطح، سطح نظری است که برای خلق یک معرفت‌شناسی نوین است. دومین سطح، سطح دانشگاهی است

جدول ۱: پیوستار مفاهیم مشابه [۴].

رشته	دامنه‌ای از تحقیقات علمی یا علوم اجتماعی که دارای جامعه‌ای از متخصصان، فعالیت‌ها، مفاهیم، مهارت‌ها و روش‌های تحقیق متفاوت هستند.
چند رشته	گروهی آوردن رشته‌های متفاوت برای کار کردن روی یک مشکل/هدف مشترک اما بدون یکپارچه شدن دیدگاه‌های رشته‌های مختلف
میان رشته	یک رویکرد التقاطی که رشته‌های مختلف را برای حل مشکلات پیچیده، احاطه بر روش‌شناسی‌ها، روش‌ها و دیدگاه‌های جهانی یا یکدیگر یکپارچه می‌کند. میان رشتگی، شیوه‌ای تعاملی، گویا، اطلاعات محور و کل‌نگر از اندیشیدن است. میان رشتگی برای حل مشکلاتی که باید حل شوند بسیار انعطاف‌پذیر و سازگار است.
فرا رشته	دستیابی به مجموعه مشترکی از قوانین، روش‌ها (بدیهیات) و یکپارچگی و همکاری تمامی سطوح دانش در راستای یک هدف مشترک

به اعتقاد نیوول، دلیل افزایش مطالعات میان‌رشته‌ای پاسخی به افزایش پیچیدگی مسائل پژوهشی است [۵]. مطالعات میان‌رشته‌ای در محدوده دانش رشتگی موجود و در تلاش برای پُر کردن شکاف میان رشته‌ها انجام می‌شود. هدف توسعه دانش جدید و رویکردهای جدید مطالعاتی و نیز اندیشیدن بر مبنای یکپارچگی و توسعه هر چه بیشتر ایده‌های رشته‌های مختلف است. یکی از انتقادهای وارد بر تحقیقات میان‌رشته‌ای، فقدان تعامل میان افراد فعال در رشته‌های مختلف است، به نحوی که

هر فرد دیدگاه‌ها و اولویت‌های مختلفی را دنبال می‌کند. غالب این اقدامات بر تفاوت‌های میان رشته‌ها و محدودیت‌هایی تمرکز دارند که گروه‌های تحقیقاتی میان‌رشته‌ای به هنگام گرد هم

آمدن با آن‌ها روبرو هستند [۶]. به اعتقاد کرو، سه عامل اصلی در ایجاد یک گروه تحقیقاتی میان‌رشته‌ای عبارت‌اند از: تعادل، تعامل و زبان مشترک. تمرکز بر مسئله به‌جای تمرکز بر رشتگی، گردآوری یک گروه تحقیقاتی میان‌رشته‌ای را تسهیل می‌نماید [۲]. با توجه به شاخصه‌های مطالعات میان‌رشته‌ای که باهدف ارتقاء بنیادین شناخت یا فهم میان‌رشته‌ای از موضوعی خاص و از طریق ایجاد ائتلاف افکار، روش‌ها، نتایج و نگرش رشته‌های مختلف مرتبط با موضوع حاصل می‌شود و رویکرد مسئله‌گشایی آن در طی فرایندی روشمند به عمل می‌آید، کلید گشایش قفل تعریف مبنای و اصول شهرسازی اسلامی در فهم این‌گونه از پژوهش‌ها و استفاده از فرایند مربوط به آن است. تا به امروز رویکردهای مختلفی برای مطالعات شهرسازی اسلامی به‌کارگیری شده است. با یک بررسی اجمالی می‌توان به چهار رویکرد اصلی در مطالعات شهرسازی اسلامی دست‌یافت. در این مقاله این چهار رویکرد بررسی مختصری می‌شود و سپس رویکرد تلفیقی در مطالعات شهرسازی اسلامی معرفی و ارائه می‌گردد.

اولین رویکرد که در مطالعات شهرسازی اسلامی با آن روبرو هستیم، مهم‌ترین و پر استنادترین رویکرد نیز است. این رویکرد برداشت به‌صورت مستقیم از متون دینی و اسلامی است. به‌عنوان مثال: قال رسول الله (ص): کل اربعین درا جبران، من بین یدیه و من خلفه و عن یمینه و عن شماله. پیامبر اکرم (ص)

فرمود: هر چهل خانه از چهار قسمت همسایگان من هستند [۷]. محققان با استناد به این روایت واحد همسایگی اسلامی بر مبنای خانه یا همان انسان را تعریف کرده‌اند و اندازه واحد همسایگی را ۱۶۰ خانه یا خانوار تعیین نموده‌اند.

دومین رویکرد در مطالعات شهرسازی اسلامی، رویکرد برداشت به‌صورت غیرمستقیم از متون دینی و اسلامی است. به‌عنوان مثال: از امام ششم (ع): برای خواری انسان همین بس که لباس غیرمعمول و انگشت‌نما ببوشد یا حیوان مشهور سوار شود. و فرمود خداوند لباس شهرت را مبعوض می‌دارد. محققان با استناد به این روایت و برداشت از آن، موضوع کیفیت شهر و پرهیز از تفاخر و پوشیدن لباس شهرت را مطرح می‌کنند. درواقع هماهنگ بودن نما و منظر شهر و عموم ساخت‌وسازهای شهری با عموم جامعه باید همراه باشد.

سومین رویکرد در مطالعات شهرسازی اسلامی، رویکرد مطالعه موردی شهرهای مسلمین است. درواقع شهرهایی که مسلمین برای زندگی خود ساخته‌اند را مبنای شهرسازی اسلامی قرار داده‌اند. به‌عنوان مثال: مقاله بنای مسجد مدینه و قواعد ریاضی مستنبت از آن که توسط آیت‌الله حسن حسن‌زاده آملی به نگارش درآمده است و دلیل جهت‌گیری مساجد و حسینیه‌ها به سمت کعبه توسط مسلمین بررسی شده است. در این رویکرد شهرهای ساخته‌شده توسط مسلمین به‌عنوان یک الگو مبنای انتخاب و بررسی می‌شود.

چهارمین رویکرد در مطالعات شهرسازی اسلامی، رویکرد شناسایی چگونگی ساخت محل زندگی اشخاص برجسته است.

نمودن مسجد توسط امام علی (ع) که ایشان سقف مسجد را با بافته‌هایی از برگ درخت خرما و گیاه ذخر (یک نوع گیاه خوشبوکننده) پوشانیدند تا محیط مسجد معطر باشد. محققان با برداشت از این روایات به‌صورت موضعی در شهر برخورد می‌کنند.

به‌عنوان مثال: امام رضا (ع) حمام و شرایط آن را در اصول و فروع کافی این‌گونه مطرح می‌نمایند: حمام مانند بدن آدمیزاد از چهار طبیعت ترکیب شده و دارای چهارخانه است، خانه اول سرد و خشک است. خانه دوم سرد و تر است. خانه سوم گرم و تر است و خانه چهارم گرم و خشک است. و یا چگونگی خوشبو

جدول ۴: معرفی رویکردهای مطالعات در شهرسازی اسلامی

رویکرد	منبع	مثال	توضیحات تکمیلی
برداشت مستقیم	متون دینی و اسلامی مانند: آیات قرآن مجید، احادیث قدسی، احادیث تبویبیه، احادیث علوی، سخنان امام جعفر صادق، سخنان امام موسی کاظم ^۵	قال رسول الله (ص): کل اربعین درأ جبران، من بین یدیه و من خلفه و عن یمینه و عن شماله. پیامبر اکرم (ص) فرمود: هر چهل خانه از چهار قسمت همسایگان من هستند (کافی، ج ۲: کتاب العشره، ص ۶۶۹، ج ۱ و ۲). محققان با استناد به این روایت واحد همسایگی اسلامی بر مبنای خانه یا همان انسان را تعریف کرده‌اند و اندازه واحد همسایگی را ۱۶۰ خانه یا ختوار تعیین کرده‌اند.	به عنوان مثال: قال رسول الله (ص): کل اربعین درأ جبران، من بین یدیه و من خلفه و عن یمینه و عن شماله. پیامبر اکرم (ص) فرمود: هر چهل خانه از چهار قسمت همسایگان من هستند (کافی، ج ۲: کتاب العشره، ص ۶۶۹، ج ۱ و ۲). محققان با استناد به این روایت واحد همسایگی اسلامی بر مبنای خانه یا همان انسان را تعریف کرده‌اند و اندازه واحد همسایگی را ۱۶۰ خانه یا ختوار
برداشت غیرمستقیم	متون دینی و اسلامی مانند: آیات قرآن مجید، احادیث قدسی، احادیث تبویبیه، احادیث علوی، سخنان امام جعفر صادق، سخنان امام موسی کاظم ^۵	از امام ششم (ع): برای خواری انسان همین بس که لباس غیرمعمول و انگشت‌نما بیوشد یا حیوان مشهور سوار شود. فرمود خداوند لباس شهرت را می‌قوض می‌دارد. محققان با استناد به این روایت و برداشت از آن، موضوع کیفیت شهر و پرهیز از تفاخر و پوشیدن لباس شهرت را مطرح می‌کنند. درواقع هماهنگ بودن تما و منظر شهر و عموم ساخت‌وسازهای شهری با عموم جامعه باید همراه باشد.	به عنوان مثال: از امام ششم (ع): برای خواری انسان همین بس که لباس غیرمعمول و انگشت‌نما بیوشد یا حیوان مشهور سوار شود. فرمود خداوند لباس شهرت را می‌قوض می‌دارد. محققان با استناد به این روایت و برداشت از آن، موضوع کیفیت شهر و پرهیز از تفاخر و پوشیدن لباس شهرت را مطرح می‌کنند. درواقع هماهنگ بودن تما و منظر شهر و عموم ساخت‌وسازهای شهری با عموم جامعه باید همراه باشد.
شهرهای مسلمان	درواقع شهرهایی که مسلمین برای زندگی خودساخته‌اند را مبنای شهرسازی اسلامی قرار داده‌اند در این رویکرد شهرهای ساخته‌شده توسط مسلمین به‌عنوان یک الگو مینا انتخاب و بررسی می‌شود.	مقاله بنای مسجد مدینه و قواعد ریاضی مستنبط از آن که توسط آیت‌الله حسن حسن‌زاده آملی به تگارش درآمده است و دلیل جهت‌گیری مساجد و حسینیه‌ها به سمت کعبه توسط مسلمین بررسی شده است.	به عنوان مثال: مقاله بنای مسجد مدینه و قواعد ریاضی مستنبط از آن که توسط آیت‌الله حسن حسن‌زاده آملی به تگارش درآمده است و دلیل جهت‌گیری مساجد و حسینیه‌ها به سمت کعبه توسط مسلمین بررسی شده است.
محل زندگی اشخاص برجسته	شیوه و سبک زندگی اشخاص برجسته در اسلام که به‌عنوان مبنای عمل در شهر انتخاب می‌شود.	امام رضا (ع) حمام و شرایط آن را در اصول و فروع کافی این‌گونه مطرح می‌نمایند: حمام مانند بدن آدمیزاد از چهار طبیعت ترکیب شده و دارای چهارخانه است، خانه اول سرد و خشک است. خانه دوم سرد و تر است. خانه سوم گرم و تر است و خانه چهارم گرم و خشک است. و یا چگونگی خوشبو نمودن مسجد توسط امام علی (ع) که ایشان سقف مسجد را با بافته‌هایی از برگ درخت خرما و گیاه ذخر (یک نوع گیاه خوشبوکننده) پوشانیدند تا محیط مسجد معطر باشد. محققان با برداشت از این روایات به‌صورت موضعی در شهر برخورد می‌کنند.	به عنوان مثال: امام رضا (ع) حمام و شرایط آن را در اصول و فروع کافی این‌گونه مطرح می‌نمایند: حمام مانند بدن آدمیزاد از چهار طبیعت ترکیب شده و دارای چهارخانه است، خانه اول سرد و خشک است. خانه دوم سرد و تر است. خانه سوم گرم و تر است و خانه چهارم گرم و خشک است. و یا چگونگی خوشبو نمودن مسجد توسط امام علی (ع) که ایشان سقف مسجد را با بافته‌هایی از برگ درخت خرما و گیاه ذخر (یک نوع گیاه خوشبوکننده) پوشانیدند تا محیط مسجد معطر باشد. محققان با برداشت از این روایات به‌صورت موضعی در شهر برخورد می‌کنند.

در ابتدای ورود به معرفی رویکرد تلفیقی، لازم است بر موضوعیت داشتن عمران و آبادی زندگی دنیایی انسان‌ها از دید اسلام تأکید شود. خداوند حکیم، اسلام را دینی جامع و فراگیر قرار داده است و عمران و آباد ساختن زمین وظیفهٔ مسلمین است. با تکیه بر مثال‌هایی از قرآن کریم و نهج‌البلاغه نظر اسلام راجع به اصل ضرورت ساختن و آباد کردن (عمران) بلاد، بررسی می‌شود:

خداوند متعال در سورهٔ هود، آیهٔ ۶۱ می‌فرماید: و ما صالح پیغمبر خود را به‌سوی قوم نمود به رسالت فرستادیم، صالح به قوم خود گفت: ای مردم! خدای یگانه را که جز او خدایی نیست، پرستش کنید، او خدایی است که شما را از خاک آفرید و برای عمران و آباد ساختن زمین برگماشت ... از امیرالمؤمنین علی (ع) نقل شده است [۸، ۹] که آن حضرت در تفسیر این آیه فرموده است: خداوند به ما خبر داده است که قوم صالح را به عمران و آبادی زمین امر کرده تا سبب معیشت و زندگانی آن‌ها گردد. همچنین، حضرت علی (ع) در زمان زمامداری، از مالک اشتر نخعی، عهد می‌گیرد که به عمران و آبادی مصر بپردازد و اولین عبارت‌های حکم امارت مالک، توجه و تأکید حضرت را نشان می‌دهد: به نام خداوند بخشندهٔ مهربان، این فرمان بندهٔ خدا علی، امیر مؤمنان، به مالک اشتر، پسر حارث، است. در عهدی که با او دارد، هنگامی که او را به فرمانداری مصر برمی‌گزیند تا خراج آن دیار را جمع آورد و با دشمنانش نبرد کند، کار مردم را اصلاح و شهرهای مصر را آباد سازد و ... [۱۰]. با توجه به ضرورت عمران و آبادی در شهرها، نشان‌دهنده توجه خاص اسلام به موضوع عمران و آبادی در شهر اسلامی است. حال با در نظر گرفتن این موضوع، رویکردهای مختلفی در خصوص مطالعه شهرهای

اسلامی و شهرسازی اسلامی وجود دارد. مواردی شامل: متون دینی و اسلامی (برداشت مستقیم)، بهره‌گیری از واژگان کلیدی در متون دینی و اسلامی برای تدوین مقررات و ضوابط شهرسازی (برداشت غیرمستقیم)، مطالعه موردی شهرهای اسلامی ساخته‌شده توسط مسلمین و افراد شاخص در اسلام که چگونه خانه و محیط زندگی پیرامون خود را ساخته‌اند؟ به‌عنوان رویکرد در این باب معرفی می‌شوند. اما می‌توان نگاه دیگری به این چهار رویکرد نیز داشت و این چهار رویکرد را به دو رویکرد کلی تقسیم نمود. نگرش اسلام به مقولهٔ شهر و شهرسازی به دو رویکرد اصلی تقسیم می‌شود: ۱. بایدها (کتاب و سیره)؛ ۲. هست‌ها (تاریخ و اقدامات تاریخی در حوزه ساخت و اصلاح شهر).

دربارهٔ بخش اول، با کمک قرآن مجید و روایات معصومین، به مفاد بحث نگاهی اجمالی انداخته می‌شود و در بخش دوم، با کمک متون علمی و تاریخی، سیر تحول در جامعهٔ ایران بعد از اسلام بررسی می‌شود. با اجماع این دو رویکرد، به یک رویکرد دیگر می‌رسیم که اسم آن را رویکرد تلفیقی خواهیم گذاشت.

بخش اول، بایدها (کتاب و سیره)

کتاب: قرآن، معجزهٔ جاوید پیامبر گرامی اسلام، دربردارندهٔ احکام و بیان‌کنندهٔ سرنوشت اقوام و ملل گذشته است. پیرامون واژگان زیر مطالب قابل دقتی در کتاب آسمانی آمده است [۱۱] که می‌توان تفصیل آن‌ها را در کتب تفسیری دنبال کرد: (مدینه، مدین، مدائن، قریه، قری، ام‌القری، دیار، دار، مصر، قصبه، کوره، بابل، موتفکات، ارم، حرد، رقیم، بعل، حجر، حنین، ایکه، بکه،

به کمال و رشد، وظایفی را برای مؤمنان تعیین ساخته است. در یک دسته‌بندی کلی وظایف یک فرد مسلمان به دودسته تقسیم می‌شود.

مکه، یثرب و مسجدالاقصی) و نکته جالب توجه آنکه تمام مناطق ذکرشده در قرآن، در منطقه خاورمیانه قرار دارد.

سیره: اسلام به‌عنوان دینی که دنیا و آخرت مسلمین را هم‌زمان می‌بیند و رهبانیت و رها ساختن دنیا را بر نمی‌تابد، برای رسیدن

جدول ۳: وظایف مسلمانان در شهر اسلامی

وظایف مسلمانان	علوم اسلامی
اعتقادات	فلسفه و کلام
احکام عملی	فقه

وضع و تقنین و جعل قوانین اسلامی از نوع قضایای حقیقی در منطق است، نه از نوع قضایای خارجی [۱۳]. مطهری توضیح می‌دهد که اسلام در چهارچوب قضایای حقیقی معیار عرضه می‌کند و مجتهدان با کمک این معیارها درباره مصادیق مختلف احکام مدنظر را استخراج می‌کنند، به‌عبارت‌دیگر، اگر از ابتدا رویکرد فقه اسلامی بر مصادیق متمرکز بود، برای مصادیق جدید با مشکل مواجه می‌شد و از این‌رو، اجتهاد ارزشی مضاعف می‌یابد.

از نظر روش‌شناسی، می‌توان چنین نتیجه گرفت که در جهان-بینی اسلامی، اولاً توصیفات از جهان هستی و رابطه میان این دو بیان می‌شود که مبنای قانون، اخلاق و هرگونه برنامه‌ریزی در سطوح رفتارهای آدمی است و ثانیاً در بخش رفتارها نیز قواعدی بیان شده است که بیانگر محدودیت‌هایی است از طرف دین. در همین رابطه و در زمینه معماری و شهرسازی دو گونه مفهوم دیده می‌شود. گاهی ادله خاص و گاهی اصول عام شریعت.

در این مقاله به موضوع اعتقادات پرداخته نخواهد شد، احکام خود به دودسته تقسیم می‌شود که در این مقاله فقط محدوده توصلیات (معاملات) بررسی می‌شود. درواقع این احکام، به مواردی می‌پردازد که بین مردم رایج بوده و در اسلام تأییدشده است. دلیل این‌که چرا احکام بر زندگی و شهر اسلامی تأثیرگذار بوده است را، عثمان بیان می‌کند که در هر زمانی قرآن و سنت، دو مصدر و منبع قانون‌گذاری در شهرها بوده است. فقهای مسلمان با توجه به پیشرفت‌ها و تغییرات ایجادشده در زندگی مردم، ضمن بهره‌گیری از عقل، مسائل پیش‌آمده را تفسیر می‌کردند و از طریق اجتهاد، احکامی را برای استمرار زندگی مردم بر اساس فقه اسلامی وضع می‌کردند، بدین ترتیب، در طول تاریخ اسلام، قوانین اسلامی بر زندگی مسلمانان حاکم بوده است [۱۲]. از این‌رو، استاد مطهری به‌تفصیل، راهکار فقه اسلامی (شیعی) را از نظر اسلام، پیرامون مسائل جدید بیان کرده است. مطهری اعتقاد دارد، علماء اصول اصلی دارند. می‌گویند که

بخش دوم، هست‌ها (تاریخ)

در این بخش به صورت موردی به شهرها و فضاهای شهری که توسط مسلمین ساخته شده است و یا توسط افراد شاخص در اسلام مانند ائمه و امامان و غیره توصیه یا اصلاح شده است. به نوعی به مثال‌های مصداقی پرداخته می‌شود.

۴- پیشینه پژوهش

کتاب "فضای حیات طیبه؛ شهر آرمانی اسلام"، در بخش اول یعنی کتاب و روایات با رویکرد اول و دوم به صورت مطالعات تلفیقی عمل نموده است. این کتاب در توصیه‌هایی برای ظهور شهر اسلامی این‌گونه بیان می‌کند: به منظور شناخت اصول و ویژگی‌های شهر اسلامی و تدوین معائیری برای طراحی و برنامه‌ریزی و ساخت و مدیریت آن، توجه کنیم که با غور و مطالعه و طلب خیر از تعالیم اسلامی، امکان شناخت و تدوین معائیری برای جملگی فعالیت‌های جامعه اسلامی، از جمله شهرسازی و معماری، فراهم است که این معیارها، هم می‌توانند میزان ارزیابی الگوها و تولیدات و تفکرات وارده از جوامع غیر اسلامی باشند، هم می‌توانند چگونگی استفاده از تجارب گذشتگان را روشن کنند و هم این‌که ابزار محک و ارزیابی تولیدات جامعه اسلامی باشند؛ و این اصلی‌ترین نکته‌ای است که سالیان سال نزد مسلمانان مغفول مانده و آنان را تابع و پیرو و مقلد غرب قرار داده؛ به طوری که حتی تعاریف بسیاری از مفاهیم را از آنان اخذ نموده و بر اساس معیارهای بیگانه سعی در تشبیه به آنان به منظور پیشرفته و توسعه یافته تلقی شدن دارند.

در مراجعه به متون اسلامی (آیات و روایات) نیز توجه به این نکته ضرورت دارد که باید به دنبال شناخت مبانی و اصول و

اسوه‌ها (الگوهای اصیل) و صفات بود و نه مصادیق فیزیکی و کالبدی و شکلی که در هر لحظه و هر مکانی، حالتی به خود می‌گیرد.

توجه کنیم که برای هر پدیده و مفهومی معیار و شاخص و میزان و شاهدی عالی متصور است (یا وجود دارد) که هر موضوع مربوط به آن پدیده یا مفهوم (اعم از مبانی و اصول و ویژگی‌ها و اجزائش)، با آن میزان و شاهد سنجیده می‌شود. در مورد انسان، بنا به نص صریح قرآن کریم، شخص پیامبر اکرم الگو و معیار و شاخص و شاهد است (احزاب: ۲۱ و ۴۵). در جهت تحصیل این هدف (یعنی ساختن کالبد شهر اسلامی) توجه به موضوعاتی، ضرورت دارد که اهم آن‌ها عبارت‌اند از:

- تدوین برنامه‌ای جامع برای شناخت همه راه‌های تدوین مبانی و اصول و راه‌های ظهور شهر اسلامی، به عنوان سند چشم‌انداز و پایه قوانین و برنامه‌های آموزشی و حرفه‌ای و اجرایی و مدیریتی است.
- آموزش نیروی انسانی متخصصی که اولاً به موضوع معتقد باشد؛ و ثانیاً قوه شناخت سره از ناسره را داشته؛ و از همه مهم‌تر تصمیم‌ساز و تصمیم‌گیر اصلی باشد.
- تدوین قوانین و مقررات بر پایه چشم‌انداز و اصول و راهبردهای تدوین شده برای حیات طیبه انسانی.
- تأسیس ساختار اجرایی و حرفه‌ای مناسب و کارآمد.
- توجه به همه موضوعات انسانی و اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی و سیاسی بر پایه تعالیم و اصول مشی اسلامی و به عبارت بهتر، جریان همه امور در

دو رویکرد اول و دوم و گاهی سوم نیز اشاره شده است که همان رویکرد تلفیقی از چند رویکرد یا از دو بخش مطالعاتی اصلی در شهرسازی استفاده شده است که کلیات را رهبری می‌کند. در جدول زیر بخشی از این مطالعات معرفی شده است.

چهارچوب برنامه چشم‌انداز جامع و همه سو نگر [۱۴].
در مورد مقالات ارائه شده در مجلات علمی که در بخش معرفی پژوهش‌های انجام شده نیز آمده است، به بخش‌های ترکیبی در

جدول ۴: نمونه‌هایی از رویکرد تلفیقی در مطالعات شهرسازی اسلامی

عنوان، نویسنده/نویسندگان	هدف	روش	خلاصه
کتاب شهر اسلامی از اندیشه تا ظهور، محمد نقی زاده	معرفی شهر اسلامی و پاسخ به سؤال جدی، آیا شهر اسلامی وجود دارد یا خیر؟	تحلیلی، تبیینی، تلفیقی	شهر اسلامی به‌طور خاص قرآینی است که همانند تحول و شدن اهل خویش در حال تحول بوده و همواره خویش را با امکانات در دسترس، با شرایط زمان، با ویژگی‌های مکان، با نیازهای اهل خود و البته با استاد به مفاهیم و اصول و ارزش‌های اسلامی وفق خواهد داد. به این ترتیب، شهر آرمانی اسلام که ماهیتی است ثابت، در هر مکان و زمان تجلی ویژه خویش را خواهد داشت. که آن تجلیات و مصادیق، شهر اسلامی در هر دوره و سرزمین هستند؛ و میزان اسلامیات آن‌ها با تناسب و شباهتشان با شهر آرمانی اسلام نسبت مستقیم دارد. به عبارت دیگر، شهر اسلامی ماهیتی بالقوه است؛ که می‌تواند در هر زمان و مکانی با توجه به فرهنگ و هنر بومی (که با اصول و ارزش‌های اسلامی در تعارض نباشند) و با بهره‌گیری از فن‌آوری و مصالح و دانشی که در دسترس مسلمانان آن جامعه خاص است، تفسیر و تجلی ویژه خویش را داشته باشد. با تعریف ایشان، این گونه برداشت می‌شود که شهر اسلامی بر بی‌مکانی و بی‌زمانی استوار است و آنچه مسلمانان از خود به نمایش می‌گذارند می‌تواند به شهر اسلامی ختم شود یا نشود.
مقاله شخصیت شناسی شهر اسلامی؛ با تأکید بر ابعاد کالبدی شهر اسلامی، زهرا خدایی و علی‌اکبر تقوایی	شناسایی مؤلفه‌های کالبدی شهر اسلامی	تحلیلی، تلفیقی	علاوه بر بررسی ساختار کالبدی، نحوه مواجهه با اشکال و مدل‌های شهر اسلامی که در تحلیل شخصیت شهر اسلامی از اهمیت و منزلت خاصی برخوردار است، مورد توجه قرار گرفته است. در ادامه، تأثیر اسلام بر شیوه زیست و هویت ساکنان شهر با در نظر گرفتن کلیه جوانب زیست شهری، بررسی شده است. نتیجه‌گویی آن است که اصطلاح شهر اسلامی، بیانگر هویت ویژه فرهنگی، اجتماعی و تاریخی خاص ساکنان آن است. فضای کالبدی بیش‌تر شهرهای اسلامی متأثر از ویژگی‌های سرزمینی و جغرافیایی آن است که وجود روح مشترک و منتج از مکتب الهی را در آن‌ها تأیید می‌کند. تداوم سیر تاریخی و اصیل اولیه، راهبردی است که می‌تواند در تبلور مجدد مفاهیمی همانند مفهوم شهر اسلامی راهگشا باشد.
مقاله تحلیلی بر استفاده از منابع دینی در تحقیقات حوزه شهرسازی اسلامی، کاظم افرادی و بهناز امین زاده	کمک به ساختارمندتر شدن تحقیقات حوزه شهرسازی اسلامی	توصیفی، تحلیلی، تلفیقی	دیدگاه‌های کلان شهرسازی برداشت‌شده در مقاله‌های موردبررسی، اختلاف چندانی با معیارهای منتخب ندارند و در بیش‌تر موارد با آن معیارها هماهنگ و همخوان هستند. در عین حال، مشاهده شد که مواردی چون «موضوعیت نداشتن استفاده از منابع دینی» و «نبود ارتباط موضوعی بین گزاره استفاده‌شده و دیدگاه برداشت‌شده» سبب استنتاج‌های متفاوت شده است. این موارد گاه به‌صورت زنجیره‌ای باعث بیش‌تر شدن تفاوت میان استنتاج‌ها شده است. همچنین نتایج نشان می‌دهد که قرآن به‌عنوان اصلی‌ترین منبع برای استنباط دیدگاه‌های شهرسازی استفاده و به سایر منابع توجه کم‌تری شده است.

۵- روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف توسعه‌ای، از نظر اجرا توصیفی و از نظر روش پژوهش تحلیل محتوای کیفی منابع، درباره موضوع است. داده‌های موردنیاز با روش اسنادی جمع‌آوری شده است. از طریق تأمل مجدد در تحقیقات و نظریه‌پردازی‌های انجام‌گرفته پیشین و فراترکیب آن، ضرورت تحوّل در مطالعات شهرسازی اسلامی بر مبنای مطالعات میان‌رشته‌ای جهت اقدام در شهرسازی موردبررسی قرار داده است. هنگام انجام کارهای میان‌رشته‌ای که از نظر ساختاری و محتوایی مشابه با مطالعه حاضر می‌باشند، می‌توان از روش‌هایی مثل کاوش فرهنگی، مشاهده مشارکتی، تدوین سناریو، مصاحبه‌های عمقی، گروه‌های کانون و نظرسنجی‌ها که در زمینه طراحی، بازاریابی و نیز علوم اجتماعی مورد استفاده قرار می‌گیرند، بهره برد. سپس، از این داده‌ها برای تدوین مدل، خلق شخصیت‌ها، داستان‌سرایی،

آفرینش سناریوها، توسعه مدل و اقتباس الزامات استفاده نمود. این روش‌ها را که بکار بردنشان زمان زیادی را طلب می‌کند باینکه تنها از یک فن استفاده می‌نمایند به زمان کمتری نیاز دارد [۱۵]. اکثر محققانی که از رشته‌هایی غیر از علوم اجتماعی به فعالیت‌های میان‌رشته‌ای می‌پردازند، آموزش یا تجربه استفاده از فن‌های میدانی را نداشته‌اند و از این‌رو، روش‌های موجود در حوزه علوم اجتماعی را به شکلی نادرست با یکدیگر ترکیب می‌کنند. البته این بدان معنا نیست که آن‌ها نمی‌توانند کارهای میان‌رشته‌ای را تجربه کنند یا اینکه نمی‌توانند از یکدیگر یاد بگیرند [۱۵]. در این مطالعه به‌منظور دستیابی به اهداف پژوهش، از مصاحبه عمقی و مجموع آراء نظرات مطرح در شهرسازی اسلامی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

جدول ۵: روش مورد استفاده در این پژوهش

روش	شرح	خروجی	ارزش
مصاحبه‌های عمقی، آراء نظرات	روش کیفی در علوم اجتماعی	متون، نقل‌قول‌ها	گزارش مربوط به بررسی معانی و فعالیت‌ها از طریق گفتگو، نقل‌قول‌هایی برای استفاده در زمینه پیشرفت، مطالب بسیار پیچیده، ایجاد شناختی مفید اما نه خلاق، بصری یا قابل لمس

۶- یافته‌های پژوهش

۶-۱- بررسی آراء مطرح در شهرسازی اسلامی

نظرات آقای دکتر سید حسین نصر در مورد شهر و معماری اسلامی این‌گونه بیان می‌شود: بسیاری را نظر بر این است که اصولاً مقوله‌ای به نام هنر و معماری اسلامی وجود ندارد؛ و آنچه وجود دارد هنر و معماری در جهان اسلام است. این گروه که شامل بسیاری از مورخان هنر و معماری و شرق‌شناسان غربی و اکنون تعدادی از خود مسلمانان می‌شود، منکر رابطه معنوی و عقلانی و علت و معلولی بین وحی اسلامی و هنر اسلامی هستند. این گروه نمی‌پرسند چگونه معماری مشخص از همان قرن اول تاریخ اسلام پدید آمد که گر چه از فن‌آوری معماری ساسانی و بیزانسی بهره برده بود، صورتی دیگر بر آن دمیده بود که آشکارا اسلامی است؟ همین پدیده را می‌توان در ظهور هنر و معماری بودائی، در رابطه با هنر هندو و هنر مسیحی، در رابطه با هنر یونانی و رومی مشاهده کرد. درحالی‌که درون ادیان الهی از یک حقیقت متعالی سخن می‌گوید، صوری که این حقیقت در عالم برون به آن آراسته شده است در ادیان گوناگون طبق نبوغ هر دین متباین است. هر دین آسمانی با توجه به اصل توحید نه فقط شرایع و قوانینی نازل می‌کند که پیروان آن دین باید به این دستورات عمل کنند، بلکه به‌علاوه منشأ اصولی است که ناظر بر نحوه ساختن و ایجاد محیطی است که آن پیروان در آن زندگی می‌کنند. اسلام از این اصل کلی مستثنا نیست. آری، معماری اسلامی، اسلامی است، ذاتاً و نه اتفاقاً و از قرآن کریم و برکت محمدی سرچشمه می‌گیرد [۱۶].

نظرات آقای دکتر محمد نقی زاده در مورد شکل کالبدی شهر اسلامی این است که شهر (یا کالبد شهر) متشکل از اجزاء و حاصل به‌کارگیری علوم و هنرهایی است که تمایز اجزاء (معابد و مسکن و مراکز خرید و آموزشگاه‌ها و ادارات و دادگاه‌ها و امثال این‌ها) در جوامع و در میان پیروان آیین‌ها و مکاتب فکری و اجتماعی مختلف متفاوت‌اند و علوم و هنرهای رایج (مثل معماری و نقاشی و مجسمه‌سازی و رفتارها و تعارفات و اغذیه و لباس و فن‌آوری و مانند این‌ها) نیز در جوامع گوناگون تمایزهایی جدی با یکدیگر دارند. بنابراین، شهرها که مجموعه‌ای از این اجزاء و هنرها و علوم هستند به دلیل تمایز این‌ها، با یکدیگر متفاوت خواهند بود. ضمن آن‌که شهر مقیاس کلانی است که ممکن است تشابهاتی نیز بین جلوه‌ها و نسخه‌های مختلف رایج آن وجود داشته باشد؛ مثل اینکه همه شهرها (علی‌رغم تمایزاتشان) شهر نامیده می‌شوند؛ همه طبیعت (کوه و جنگل و دریا) طبیعت نامیده می‌شود؛ همه بهارها (که حتماً باهم تفاوت دارند) بهار نامیده می‌شوند؛ و ... [۱۷].

نظرات آیت‌الله قوی در مورد شهرسازی اسلامی این است که در موضوع شهر اسلامی و شهرسازی اسلامی، برداشت کلیات از قرآن و روایات و شاخص‌سازی توسط عقل صورت می‌گیرد. به‌عنوان مثال مسجد تجلی دعای دودست یک فرد به آسمان است که با این شاخص، کالبد و شکل و عملکرد مسجد شکل می‌گیرد. حکمی که صادر می‌شود بر اساس موضوع بوده و تابع آن است. چون اسلام دینی است که در اوج قرار گرفته، پس باید معماری آن نیز در اوج قرار گیرد. نکته‌ای که در اسلام نیز به آن تأکید شده است، استحکام بناها است و در این خصوص اصل کلی را بیان کرده است و بر اساس هر شهری باید نوع بنا در آن

و قانون باشد. این معنی از شهر بر خواسته از بسیاری روایات است. شهر شرعی از تعرب بعدالهجره خارج می‌شود. اول باید مشخص کنیم تعرب یعنی چه؟ تعرب در زبان عرب به معنی ترک زندگی شهری و بازگشت به زندگی بادیه‌نشین است. عرب شهرنشین و اعراب بادیه‌نشین است. معنی تعرب بعدالهجره: ترک زندگی شهری و روی آوردن به بادیه‌نشین است که آن را مُرتد می‌نامیدند. منظور از شهر، شهر پیامبر اسلام است نه هر شهر دیگری. منظور از شهر شرعی، خیابان، ساختمان و غیره نیست، منظور نظم آن است که توسط حاکم و قانون شکل می‌گیرد. اگر شخصی از شهر شرعی به شهر عرفی مهاجرت کند و در شهر عرفی، مردم، حاکم اسلامی و قانون اسلامی وجود نداشته باشد، فرد باعث گناه شده و مُرتد است. هجره همان شهر است فقهای ما دارالاسلام را مساوی دارالهجره می‌دانند. منظور از دارالاسلام زندگی در چهارچوب حاکم اسلامی و قانون اسلامی است. شهر عرفی باید مقدمات شهر شرعی را داشته باشد. برخی احکام موضوعشان شهر عرفی و برخی دیگر شهر شرعی است. امام علی (ع) می‌فرمایند: با پذیرش احکام جاهلیت، دژ شهر شرعی شکسته می‌شود. شهری که پیوسته با نظام حاکم اسلامی و قانون اسلامی نباشد، شهر شرعی نیست. شهروند در شهر عرفی دارای احکامی است که شهر شرعی نفی‌کننده شهر عرفی نیست. در شهر شرعی، ربا پسر به پدر و برعکس را ربا نمی‌داند ولی در شهر عرفی آن را ربا می‌داند، همین استدلال در شهر عرفی و شهر شرعی نیز وجود دارد که برخی از احکام برای شهر شرعی حکم و در شهر عرفی حکم نمی‌کند و بالعکس [۱۸].

شهر مستحکم باشد، حالا با هر مصالحی که مورداستفاده آن فرهنگ و شرایط است. از طرفی هم هر چیزی که عقل تأیید کند، اسلام نیز تأیید می‌کند. در شهرسازی اسلامی باید نگاه بلندمدت و سطحی نباشد تا تأثیر آن را در سال‌های بعد مشاهده کنیم (مصاحبه شده توسط نگارنده).

نظرات آیت‌الله اراکی در مورد شهر شرعی و شهر عرفی در شهرسازی اسلامی این است که فقه نظام عمران شهری از یک جوهر و از یک صورت برخوردار است که این نیاز به نظام عمران شهری در شهرهای اسلامی هم ندارد. جان و روح ساختار نظام شهری را همان ساختار فکری و ارزشی جاری شکل می‌دهد که نظام عمران شهری را جهت می‌دهد. صورت عمران شهری را همان دانش مهندسی عمران شهری شکل می‌دهد و ما در مباحث به این بخش نمی‌پردازیم. بخش دانش عمران شهری در دست دانشمندان این حوزه است. ما به ساختار ایدئولوژیک شهری که توسط فقه اسلامی تبیین شده است و کار فقها است، نمی‌پردازیم و بحث اصلی ما در فقه نظام عمران شهری است، نه در مهندسی عمران شهری. تعریف مفاهیم در فقه نظام عمران شهری به‌عنوان یک اصل اولیه مطرح می‌شود و تعریف مفاهیم راه را روشن می‌کند. اولین واژه برای ورود به فقه نظام عمران شهری، خود واژه شهر است. شهر چه تعریفی دارد و مراد ما از شهر چیست؟ شهر دو اصطلاح دارد: شهر عرفی، شهر شرعی. بسیار از نظرات فقهی به شهر عرفی برمی‌گردد. شهر شرعی سه بخش دارد: مردم، حاکم اسلامی و قانون اسلامی. هر جا ما این سه بخش را داشتیم، شهر شرعی خواهد بود، حالا خواه در بادیه باشد، خواه در آبادانی. خواه در شهر عرفی باشد یا خواه در شهر عرفی نباشد. ملاک شهر شرعی (شرع اسلام) مردم، حاکم (امام)

۶-۲- انتقادهای موجود به رویکرد تلفیقی مطالعات

شهرسازی اسلامی

در باب شهر اسلامی در بسیاری از تحقیقات و پژوهش‌های انجام‌شده، فقط به شهر از منظر مذهب شیعی پرداخته شده است و به اهل سنت و گرایش این مذهب در شهرهای اسلامی توجه نشده است. همان‌طور که مطهری در کتاب خود عنوان نموده است: فقه اسلامی (شیعی) مدنظر علما است. پس شهر اسلامی که موردپژوهش و تحقیق قرار گرفته است، به‌صورت صرف به مذهب شیعه توجه داشته است. انتقاد بعدی می‌تواند به اصل و اساس شروع تحقیق در باب شهر اسلامی باشد. اینکه، اگر در قرآن مجید عبارتی مرتبط با شهر و خانه آمده باشد، ما از کجا می‌دانیم خداوند متعال از بیان آن کلمه، اشاره به شهر و خانه داشته است. به‌عبارت‌دیگر، اگر در متون عبارتی بامعنی ساختن بنا و دریافت پاداش تفسیر می‌شود، چگونه ما بدانیم و یقین پیدا کنیم که منظور از ساختن بنا، خانه است؟ چگونه ماهیت حقیقی کلمه را پیدا کنیم؟ در بخش هست‌ها، چگونه می‌توانیم شهر اسلامی شیعی و شهر اسلامی سنی را تفکیک کنیم؟ چه دلیلی دارد تفکیک شود و چه دلیلی دارد تفکیک نشود؟ شهر اسلامی قبل از آن‌که از اصول و مبانی تبعیت کند، از احکام و سلاطین حاکمان تأثیرپذیر بوده است، باین‌وجود، چه دلیل منطقی و قطعی وجود دارد که حاکمان، شهر و محل زندگی مردم را بر اساس اصول و مبانی اسلامی ساخته باشند؟ آیا تمام حاکمان سرزمین‌های اسلامی، رویکرد اسلامی به اصول زندگی داشته‌اند؟ گاهی اوقات سازنده و مهندس شهری مجبور می‌شود مصلحت را جایگزین اصول و مبانی اصلی و سازنده شهر نماید،

چراکه زمانی مجبور به اقداماتی است که خلاف آن چیزی است که آموزش‌دیده و منطقی به او می‌گوید که آن را انجام دهد. این مصداق می‌تواند به‌عنوان دلیلی باشد که حاکمان، سازندگان و عوامل مؤثر در ساخت شهر، گاهی اوقات مجبور شده باشند که در زمان اسلام، اقدامی را در شهر انجام دهند که هم مخالف عقاید آن‌ها بوده و هم مخالف اصول فکری آن‌ها، اما در شهر ظهور پیدا کرده است. در ارزیابی شهر باید به مؤلفه‌های جمعیتی توجه ژرف نمود و خواسته جمعیت هدف به‌عنوان یک اصل قرار گیرد [۱۹]. شهر باید به مقوله ساکنان و رضایتمندی ساکنان توجه کند [۲۰] و نمونه استفاده کاربران فضا از شهر به میزان رضایت این افراد مرتبط می‌شود [۲۱] و از طرفی هم شهر باید کمترین آسیب را به جامعه اجتماعی و محیطی پیرامون خود وارد کند. پس نقد اساسی دیگری که می‌توان به مطالعات شهرسازی اسلامی وارد نمود این است که شهرسازان، شهرسازی اسلامی را برای چه کسی، چه فرهنگی، چه نظام قانونی و چه عملکردی تجویز می‌کنند؟ آیا این حس القاء نمی‌شود که گاهی برخی از محققان و پژوهشگران از پسوند اسلامی سودجویی کرده‌اند و به‌جای منافع اسلامی، منافع خویش را دنبال کرده‌اند؟ در چنین شرایطی اسلام به‌عنوان یک وسیله مورد استفاده بوده و نهایتاً نیز به جای فرد محقق و نقد نیت او تنها اسلام است که مورد قضاوت و هجمه انتقادات داخلی و خارجی قرار می‌گیرد. نقد دیگری که می‌شود به این نوع رویکرد در شهرسازی اسلامی وارد نمود این است که مجریان، پژوهشگران و استادان این حوزه مطالعاتی در رشته شهرسازی و معماری از انسجام و اتحاد کافی و مستحکم در بین خود برخوردار نیستند. در مواردی میان محققان و پژوهشگران این حوزه، اختلافات شخصی وجود دارد

حوزه پژوهش، طراحی شده است و مبنای تولید محتوای مدیریت اسلامی، تدوین متون آموزشی تربیتی، برای مراکز آموزش عالی و مراکز تربیت مدیران، در سطوح مختلف خواهد بود. به طور طبیعی نتایج درازمدت این پژوهش، تحقق بخشیدن به این آموزه‌ها در حوزه اجرایی در تمامی سطوح مدیران و بهره‌برداران است.

۷- نتیجه‌گیری

شهرسازی اسلامی یا شهر اسلامی پیش از هر چیزی به فرهنگ آن شهر و خواست مردم رجوع می‌کند. آیا در حال حاضر فرهنگ و خواست مردم ایران شهرسازی اسلامی و شهر اسلامی را پذیرا هستند؟ شکی در این نیست که مردم ایران به دین اسلام علاقه‌مند هستند، ولی آیا همین مردم اگر بخواهند خانه‌ای را در شهر بنا کنند، قبول خواهند کرد که مؤلفه‌های اسلامی را در آن اجرا کنند؟ آیا قبول خواهند کرد که خانه خود را طوری بنا کنند که به خانه دیگری مُشرف نباشد و به جای ۵ طبقه، ۳ طبقه بسازند تا محرمیت بین خانه و همسایگان اطراف رعایت شود؟ آیا اکثر مردم حاضر می‌شوند که از صرفه اقتصادی خود در ساخت خانه جدید چشم‌پوشی کنند و یکی از ضابطه‌های شهر اسلامی به نام محرمیت را اجرا کنند؟ شهری که مردم آن توجیه اقتصادی را به مواردی مانند حق الناس، محرمیت، حق همسایه، حق به شهر و غیره که در اسلام نیز به آن تأکید شده است، ارجح بدانند، می‌توان انتظار تحقق شهر اسلامی را داشت؟ در بسیاری از تحقیقات انجام‌شده توسط پژوهشگران مختلف در حوزه شهر اسلامی، کمتر توجه شده است که اسلام به کلیات اشاره می‌کند و وارد جزئیات نمی‌شود. چراکه در غیر این صورت

و این امر موجب عدم انسجام مطالعات در این زمینه می‌گردد. درحالی‌که اسلام بر برابری و برادری تأکید دارد و این اختلافات می‌توانند موجب انحراف از اصول مهم و اساسی مورد تأکید اسلام و شناخت حقیقی شهر اسلامی گردند. درنهایت این مثال بیان مفهوم را ساده‌تر می‌کند که پزشک باید پیش از همه داروی خود را قبول داشته و از آن استفاده کند. این دوگانگی در بخش‌های مختلف جامعه و در صنف‌های متفاوت نیز وجود دارد، اما در این مقاله هدف شهرسازی و معماری اسلامی است و در جامعه ایرانی محققان خوبی در این حوزه هستند که در صورت هماهنگی و پیوستگی در بیان مفاهیم و تعاریف در آثارشان و درنهایت نیل به دیدگاهی مشترک، والا و پذیرفته شهرسازی اسلامی در زمینه تحقیقات و نیز در عرصه عمل به حقیقت معنای خود نزدیک‌تر خواهد شد.

۶-۳- راهکار پیشرو در مطالعات شهرسازی اسلامی

این‌گونه برداشت می‌شود که اکثر نظرات بر این دیدگاه اتفاق نظر دارند که باید یک ساختار و مدیریت واحدی برای آموزش، پژوهش، مدیریت و اجرا در نظام اسلامی برپا شود که از یک سند جامع و بالادستی پیروی و نقشه راه آیندگان باشد. در این خصوص دانشگاه‌های سطح یک کشور با همکاری نهادهای دولتی و خصوصی اقدام به تدوین نقشه جامع مدیریت اسلامی را بانام نجما در دستور کار خود قرار داده و دنبال می‌کنند. این سند که تا به امروز، ۵ نجما از آن منتشرشده است، به صورت سلسه‌وار و با بررسی‌های طولانی در حال تدوین است. هدف اصلی این نقشه، طراحی نجما در حوزه پژوهش به‌عنوان مبنایی برای دستیابی به علم مدیریت اسلامی است. این نقشه در

- [5] Thompson-Klein, J. (2004), "Prospects for transdisciplinarity", *Futures*, Vol. 36 pp. 515-526.
- [6] Lau, L and Pasquini, M. W. (2004) Meeting grounds: perceiving and defining interdisciplinarity across the arts, social sciences and sciences *Interdisciplinary Science Reviews*, Vol. 29 PP. 49-64.
- [7] Koleini, M. (2009), *Tohfah al-Awliya* (translation of sufficient principles). Qom, first edition.
- [8] Hor Ameli, M. (1991), *Detailing the means of the Shiites to collect the issues of Sharia*. Qom: Institution of Aal al-Bayt, peace be upon them, not the shyness of heritage.
- [9] Muhaddeth Nouri, M., (1987). *Mustadrak Al-Wasail Al-volume*. Qom: The Aal al-Bayt Institute, peace be upon them, not the shyness of heritage.
- [10] Dashti, M., (2000). *Translation of Nahj al-Balaghah*. Qom: Mashhour Publications. First Edition.
- [11] Mofarehi, H., (1997). *Property and Urban Design*, Tehran: Morsal Publications.
- [12] Abdul Sattar Osman, M., (1997), *Islamic Medina*, translated by Ali Cheraghi, Tehran: Amirkabir Publications.
- [13] Motahari, M., (1995). *Man in the Quran*, Qom: Sadra Publications.
- [14] Naghizadeh, M., (2016). *Theory of the space of good life; The Ideal City of Islam*, Tehran: University of Science and Research Publications.
- [15] Stewart, J. and Claeys, L. (2009). *Problems and opportunities of interdisciplinary work involving users in speculative research for innovation of novel ICT applications*, Conference Proceedings of COST298 *The Good, The Bad and The Challenging*
- [16] Naghizadeh, M., (2016). *Alavi city: a dream city achievable in the world*, Tehran: Khorshid Baran Publications.
- [17] Naghizadeh, M., (2017). *Islamic city; From Thought to Emergence*, Tehran: University Jihad Publishing Organization.
- [18] Ayatollah Araki, *Courses outside of urban planning jurisprudence*, October 2014.

قوه عقل و اختیار را زیر سؤال خواهد برد. اسلام اصول کلی و شاخص‌های اصلی را بیان می‌کند و اینکه چه شهری اسلامی است و چه شهری اسلامی نیست را به تشخیص عقل ارجاع می‌دهد. سال‌هاست در حوزه شهرسازی اسلامی مطالعات مختلفی صورت می‌گیرد، ولیکن این مطالعات تاکنون نتوانسته‌اند منجر به تعریف واحد با مقیاس و الگویی قابل درک و اجرا از شهر اسلامی گردند. رویکرد مطالعات تلفیقی به شهر و شهرسازی اسلامی می‌تواند گواه این باشد که با نگاهی جامع‌تر و کلی‌تر و بدون تعصب و یکجانبه‌نگری می‌شود به شهر و شهرسازی اسلامی نگاهی راهگشا نمود. شهر و شهرسازی اسلامی، باید به اصول کلی اسلام رجوع کند و وارد جزئیات نشود.

References:

- [1] Aboelela, S. W, Larson, E, Bakken, S, Carrasquillo, O, Formicola, A, Glied, S. A. (2007) *Defining Interdisciplinary Research: Conclusions from a Critical Review of the Literature*, Health Research and Educational Trust, Vol.42 No. 1, PP 329-346.
- [2] Sillitoe, P. (2004), *Interdisciplinary experiences: working with indigenous knowledge in development*, *Interdisciplinary Science Reviews*, Vol. 29 pp. 6-23.
- [3] Tait, J., Williams, R., Bruce, A., and Lyall, C. (2002), "Guidelines for interdisciplinary researchers and research managers", available at: www.supra.ed.ac.uk.
- [4] Fateh Rad, M., Jalilvand, M., Mohamadzade, M. (2011). *Theoretical and Experimental Study of Motivations and Challenges of Interdisciplinary Studies with Emphasis on Interdisciplinary Methodology*, *Quarterly Journal of Interdisciplinary Studies in Humanities*, Volume 4, Number 1, pp. 111-85.

- [19] NajjarSadeghi, M., & Tabibian, M., (2019). Assessing the role of small towns in the development of the surrounding population centers using network analysis, *Iranian Urbanism*, 2 (2), 1-9.
- [20] Dorostkar, E., Vadaye Kheyri, R., (2019). Assessing Quality of Life Based on Residential Satisfaction (Case Study: Golshan Neighborhood, Tehran), *Environmental Technology*, Volume 21, Number 10.
- [21] Dorostkar, E., Majidi, H., (2016). Analysis of the quality of recreation of urban public space based on the satisfaction of space users (a case study of Tehran Moniriyeh Square), *Iranian Architecture and Urban Planning*, No. 11, pp. 29-39.